

МАРИЯ СЯРОВА (Велико Търново)

ОБРАЗЪТ НА СВЕТЕЦА В ЖИТИЯТА НА ЕВТИМИЙ ТЪРНОВСКИ

Житията на светците и мъчениците като литературен жанр представляват най-любимото и най-търсеното художествено белетристично четиво през средновековието. За тогавашния просветен читател те са извор на знания, мъдрост и истинска естетическа наслада.

Евтимий Търновски съставя жития на Иван Рилски, Иларион Мъгленски, Параскева (Петка) Търновска и Филотея. Имената на тези светци и светици са свързани със славното минало на Търновград. Техните мощи тържествено са пренесени тук от Асеновци. Като пише жития на светци, едни от които са българи по произход, а други са свързани с историята на българската столица, Евтимий едновременно отбелязва културните заслуги и военната мощ на българските царе.

Евтимий спазва византийските агиографски изисквания на XIV в., когато житията се пишат вече на по-висок поетичен стил, когато писателите разказват реторично и техният език изобилствува със сравнения, метафори, алегии и други средства. Ето защо той пише, както сам казва, „по мъпотъ“, за да даде на своите читатели художествено написани произведения с по-изящна форма, да задоволи изтънчените вкусове на средновековното общество и да отговори на естетическия идеал на епохата. Светците, герои в житията на Евтимий, се явяват с черти на исихасти. Авторът се стреми да изгради образа на богата душевна личност, високо нравствена, отдадена на индивидуалното самоусъвършенствуване. Последовател и верен ученик на Теодосий Търновски, сам поклонник на исихазма, Евтимий съвсем естествено придава такива черти на светците, живели много по-рано.

Както посочва Д. С. Лихачов, светците са една по-особена група. Те се изобразяват в произведението като абсолютна същност на човешкия характер и извън времето. Героите на житията са по произход от народа, от живота. Но те се издигат над него и застават на границата между земното и божественото. Авторът се стреми да подчертае тяхното отчуждение от света, от неговите интереси. Хората в живота следват определени идеали. Тъкмо чрез образите на своите светци-герои Евтимий смята най-добре да разкрие религиозно-нравствения и философ-

ския идеал на епохата, и от друга страна, да прослави своите герои за техните религиозни подвизи, да възвеличи българската народност.

Евтимий изгражда житията си като разказ за живота и подвизите на героя. Основен композиционен принцип е биографичният, но авторът не изчерпва биографичните вести за светеца. Той по-скоро припомня на своите читатели и слушатели някои по-важни моменти от живота на своя герой. Евтимий спазва жанровите особености на житията с панегиричен дух — стреми се да възвеличи, да възхвали светеца. Затова и изнесените биографични данни са подчинени на това основно изобразително средство. Евтимий използва похвати и средства, които са широко използвани от средновековните автори и са типични за средновековната житийна литература, по-важни от които са следните:

- 1) биографични припомняния;
- 2) цитати от свещените книги;
- 3) съпоставка на героя-свещец с различни герои от Стария и Новия завет;
- 4) сравнение с предмети и животни от действителността;
- 5) изграждане образа на светеца като положителен герой чрез възвеличаване на отшелническите му подвизи;
- 6) използване на съновидения, пророчества, чудеса и изцеления след смъртта му.

Образът на светеца най-добре се разкрива във втората част на Евтимиевите жития, която представлява разказ за живота и подвизите на съответното лице. Написани винаги по конкретен повод — във връзка с чествуване празника на светеца, — житията на Евтимий се стремят да събудят и патриотичните чувства на своите слушатели и читатели, да изградят образите на заслужили църковни дейци и на ръководителите на българската държава. Затова и най-голям интерес представлява житието на Иван Рилски, най-големия български светец, на когото са посветени много книжовни творби, жития и служби. Авторът започва с ранните години на своя герой, не пропуска да отбележи, че родителите на Иван Рилски са благочестиви във всичко, българи по произход. Тук ясно проличава народностното съзнание у Евтимий. Той само припомня за детските години на светеца, без да се впуска в подробности и като отстранява народните предания и легенди. Сравнително по-широко е обрисуван Иван след бягството му от родното село в манастира, а после в планината, посочена му насън чрез божие видение. Авторът ни представя Иван Рилски като исихаст, прекарващ във всенощно бдение, във физическо самоизтощение, в борба с дявола. Евтимий отделя твърде много място на аскетическите подвизи и молитви на светеца, на борбата му с бесовете, които се преобразяват на различни животни. Той прави непрекъснато обобщения от исихастки характер — тук проличава склонността към видения и демонология. Образът-идеал на Евтимий е един аскет, исихаст, откъснат от света и хората. Но образът на Иван Рилски придобива нови черти в епизода с цар Петър, когато отшелникът се възвисява и като пламенен родолюбец, който сочи на царя грижите за държавата и нейното опазване — връща изпратеното му злато, за да се употреби не за удоволствие, а за оръжие и войска и най-вече за бездомните и бедните. Ако дотук Евтимий изгражда образа на един мистик, исихаст, имащ твърде малко отношение към света и хората, в епизода:

с цар Петър Иван Рилски израства като църковен деец с ясни и правилни обществени разбирания, вече с определено отношение и към действителността, и към държавата.

Евтимий най-често сравнява своя герой с образи от Апостола и Псалтира, със старозаветни и новозаветни герои. Но тези съпоставки не са основни, а се срещат на едно или две места в текста — Авел, Исак, Авраам, Давид, Захарий и др. Художникът Евтимий се старае да бъде винаги поетичен, възвишен, да нарисува жив и плътен образ. Затова той сравнява героя си с елмаз, който не се поврежда от никакво желязо — Иван по душа е диамант и е като трудолюбивата пчела, която образува медни пити. За да очертае образа на исихаст-отшелник, Евтимий отделя най-много място на неговите подвизи — светецът измъчва тялото си с пост и бдение, пролива потоци сълзи, извършва денонощни поклони, отблъсква всички бесове, преобразени в животни. Цялата гая дейност може да се заключи в художествено-реторичния Евтимиев въпрос: „А кой може да разкаже подвизите му, които вършеше тогава?“ При изграждане образа на светеца твърде важно място заемат чудесата приживе и изцеленията след смъртта му — слепи проглеждат, криви се изправят, неми проговарят, а бесновати се излекуват. Този типичен средновековен художествен похват използва и Евтимий, за да бъде неговият образ по-неземен, по-възвишен, по-действен. С него той е искал да посочи нуждата от високонравствени личности, които да бъдат морална опора и надежда на народа в една напрегната тревожна епоха.

В житието на Иларион Мъгленски Евтимий рисува също образ на духовно лице, но вече активен обществен деец, с ясно определено отношение към действителността. Иларион е очертан като упорит борец в Мъгленската епархия срещу богомилите и сродните с тях манихеи и павликяни. От пасивния аскетизъм се преминава към по-активни методи на действие и на преден план изпъква обществената позиция на Евтимий — бореца срещу ересите. Авторът сам казва, че ще разкаже „действието и житието“ на светеца още и не по льпотъ, обаче възможноу. Разполагайки с малко писмени извори за живота му, Евтимий само припомня някои биографични данни за своя герой — едничка рожба, на родителите, родена след многократни молитви. Все в духа на средновековната агиография се разказва как Богородица предсказала на майка му чрез сън, че ще роди бъдещия борец срещу заблудите на мнозина. Още от малък Иларион Мъгленски се отличава с вяра и благочестие, надарен е с много добродетели — черти, присъщи на всички светци. По-широко и по-пластично е обрисуван той като проповедник, аскет, черковен организатор — духовно лице, което предпочита убеждението пред насилствените мерки. Евтимий подчертава безбройните монашески подвизи на светеца, славата му на пророк и чудотворец, но най-голямо обаяние за него придобива мъгленският епископ-борец, който се стреми не само да спре еретическото движение в своята епархия, но и да го унищожи съвсем. Затова естествено център на авторовото внимание е дейността на Иларион Мъгленски. Обикнат композиционен похват, цитатите от свещените книги и сравненията със старозаветни и новозаветни герои се срещат и в това житие, разбира се, по-рядко в текста — Иларион като че ли е втори Исак, той се оказва втори Йосиф, животодавец на учени-

ците си. Иларион също е обрисуван от Евтимий като типичен исихаст, подражател във всичко на Теодосий — измъчва се с пост и бдение, денонощно се моли, пролива ручей сълзи всяка нощ. Виденията, чудесата и изцеленията намират съответно място и в това житие.

Евтимий написва и две жития на жени-светци — Параскева (Петка) Търновска и Филотея, чиито мощи също са пренесени в Търново. Петка като светица е много почитана от балканските народи и нейната известност се дължи на странствването на мощите ѝ от Епиват та чак до Яш. По времето на Иван Асен II мощите ѝ се намират в новата българска столица Търново за нейна прослава и украса. Затова трябвало да ѝ бъде посветено художествено творение в духа на новото агиографско изкуство, с оглед към литературно-естетическите вкусове на българските читатели и слушатели. Евтимий създава най-поетичното, най-реторичното от своите житийни произведения — плод на истинско поетично вдъхновение и образност. И тук при обрисуване образа на светицата той върви по познатия житиеписен шаблон — описва произхода ѝ от благочестиви родители, от малка тя проявява аскетически наклонности. Повече внимание авторът обръща на аскетическите ѝ подвизи, на борбата ѝ с дяволските изкушения. Петка е обрисувана като съвършен аскет-исихаст, която чрез деянието стига до видението. Образът ѝ е изграден по типа на традиционната житийна идеализация. Тук Евтимий най-често използва сравненията — Петка е по-светла и от слънцето, по нищо не отстъпва от древните и знаменити светци. Авторът назовава светицата с най-ласкави, най-поетични епитети — добра и чиста гълъбичка Христова, девствена похвала, добродетелни раю, красиви доме на чистотата. Трябва да се подчертае особено психологизмът при разкриване образа на Петка — нещо ново и съвсем закономерно при изграждането на исихастки образ. Личността с нейните дълбоки душевни възмущения вече има първостепенно значение. Твърде характерна е и емоционалността при обрисуването на Евтимиевата героиня. В края на своето изложение Евтимий се отклонява от епичния и плавен разказ и вмъква един поетичен и истински реторичен пасаж. Представяйки си, че посреща светицата в Търново, той произнася приветствена реч, пропита с много топлина и затрогващ лиризм. Тук именно се проявява авторовият усет към изяществото на словото. В тази похвална реч, чрез непрекъснато растящата градация от епитети Евтимий облажава нейното тяло, очите, ръцете, нозете ѝ, благозвучния ѝ език, посочва нейното значение за Търново и българите: „За българите ти си красота, застъпница и пазителка! С тебе нашите царе се величат! Чрез твоето застъпничество ние отблъскваме всички, които воюват срещу нас! Чрез тебе нашият град става як и нанася светла победа!“

За блясъка и значението на Търновград — българската столица — допринася и светицата Филотея, чиито мощи са пренесени също по времето на Асеновци. Откликвайки на желанието на монахините от девическия манастир „Богородица Темнишка“, Евтимий написва житие на Филотея. Както и в другите си жития, той проследява нейния живот и подвизи, доколкото писмените извори и преданията са му позволявали това. Като ревностен ученик на Теодосий Търновски, Евтимий изобразява светицата като истинска носителка на благочестие, смирение, въздържание, пустиннолюбие — изобщо с всички качества, с които са се про-

явявали исихастите през XIV в. За ранните ѝ години Евтимий говори общо — че е едничко чедо на знатни и благочестиви родители, които дълго време са били бездетни. От малка още Филотея се отличава с благочестие, прекарва в пост и въздържание. Евтимий особено добре и пластично разкрива стремежа на своята героиня към бягство от света. Той я рисува като истинска исихастка и пустинножителка, която се отдава на пост и бдение. Чудесата и изцеленията намират съответно място като житиен реквизит и в това му произведение. Те са толкова много, че — според автора — ако би се заел да ги разказва подробно всичките, нуждае се от време, не по-малко от година. Виждаме още един характерен похват на житията — многобройността на чудесата, извършвани от светците приживе и след смъртта им.

Ново при изграждане образите на светци-герои в житията на Евтимий е авторовата позиция. Той живее със съдбата на своите герои и затова говори развълнувано и въодушевено. В лиричните обръщения към светците винаги се чувства личното му отношение, неговите мисли, вълнения.

У Евтимий се забелязва и известен интерес към природата. Неговите герои-светци са изобразени на фона на горите, планините, островите. Природната обстановка е само фон, върху който се разкриват подвизите им. Тя е нарисувана обикновено с две-три шрихи.

Това са нови черти, които майсторът на словото Евтимий внася в нашата житийна литература и по-специално при изграждане образите на светците в своите жития.

Житията на Евтимий Търновски са ценни именно като книжовни паметници през XIV в., отразяващи литературните вкусове и идеали на средновековното българско общество.

ЛИТЕРАТУРА

- История на българската литература. Т. I. С., 1963.
Иванов, Й. Български старини из Македония, 2. изд. С., 1931.
Киселков, В. Сл. Патриарх Евтимий. С., 1948.
Попов, Хр. Евтимий, последен Търновски и Трапезишки патриарх. Пловдив, 1901.
Романска, Цв. Стилни похвати на патриарх Евтимий. — В: Сборник БАН. Т. 37, кн. 2. С., 1942.
Лихачев, Д. С. Некоторые задачи изучения второго южнославянского влияния в России. М., 1958.
Лихачев, Д. С. Человек в литературе Древней Руси. М., 1970